

РОЛЬ МОВИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІКАЦІЙ І. ФРАНКА В ПОЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСАХ)

КАПАНАЙКО ІРИНА ЯРОСЛАВІВНА

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка

kapanajiko@yahoo.com

Заклик І. Франка про необхідність об'єднання українців навколо української літературної мови, який виявився надзвичайно актуальним, чітко спостерігаємо на матеріалі публікацій письменника в польських часописах. Історична недоля українського народу сприяла його роз'єднанню, а не об'єднанню. Саме тому ідея створення єдиної української літературної мови розвинулась і на шпальтах польської преси, аби розширити коло прибічників української справи й за межами України.

Праця публіциста в іноземній періодиці припала на винятково складний період історії української літературної мови в Галичині, тому з цією тематикою тісно пов'язана публіцистика письменника. Участь Каменяра в боротьбі за одну українську літературну мову, спільну з Наддніпрянською Україною та єдиним правильним правописом, крім українських публікацій, знайшла свій відбиток і на шпальтах польських часописів та доводила складність мовних проблем у розвитку національної культури вісімдесятих років. Шкідливим для єдності нашої нації, І. Франко вважав «правописний жах». Довголітня дискусія, пов'язана з правописом й літературною мовою, в час публіцистичної діяльності письменника вийшла на кінцевий етап, отже, особливо бурхливий.

Відомо, що в суперечках про правопис домінували дві концепції: традиційна – популяризувала етимологічний правопис і базувалася на церковній мові як основі української літературної мови та прогресивній – утверджувала засади фонетичного правопису та підносила народну мову до рівня літературної. Лише зусилля багатьох діячів, безпосередньо й в пресі, могли призвести до перемоги принципів фонетичного правопису. Боротьба проти реформи єдності літературної мови та спрощення правопису в Галичині була, на думку І. Франка, «партійною боротьбою».

У другій половині ХІХ ст. політичні прагнення двох провідних партій: москвофілів і народовців, єднали різні погляди на українську писемну мову. У вживаному москвофілами «язичію» використано етимологічний правопис, опертий на застарілі, вже неіснуючі історичні форми. Натомість народовці, хоч і застосовували принципово фонетичний правопис, однак базували свою мову на вузькій галицькій діалектній основі.

І. Франко рішуче виступив проти поглядів москвофілів, підтримуючи фонетичний правопис. Доказом його діяльності, крім редагування передових періодичних видань, є

наукові праці у сфері мовознавства; порушені ті питання й в інших статтях, листуванні з М. Драгомановим та представниками української науки й культури і, що особливо важливо, не оминув письменник цієї проблеми в польській пресі. Франкова стратегія – боротися за єдину українську літературну мову на шпальтах польських часописів, дала результати: найголовніше, – розкрила значимість функціонування єдиної літературної мови для українців на всій території України сусідам по той бік Карпат. Цілком зрозуміло, що письменник має значні заслуги у пропагуванні та впровадженні фонетичного правопису на західних землях, адже, працюючи над виробленням правопису, усвідомлював небезпеку розірвання єдності з мовою, яку вживали на Наддніпрянській Україні, з приводу звуження мовного матеріалу в Галичині до західноукраїнського. І. Франко чудово розумів, щоб зберегти національну єдність розділеного народу, передусім потрібно задля цілості українських земель створити не лише один алфавіт, але й одну літературну мову, основу якої заклали письменники Наддніпрянської України.

Тогочасна мовна ситуації становила інтерес і для осіб, які не належали до галицького суспільства. Прикладом цього є листування між О. Ожешко та І. Франком. «Радше поясніть мені – зверталася польська письменниця до І. Франка – декілька моментів, котрих не розумію у вашій літературі. Спершу, здається, що мова власне малоруська, та, якою писав Шевченко, значно відрізняється від червоно руської... Чому ви не встановили для своєї літератури із тих двох частин мови єдину, але одні з Вас пишуть однією, а другі – іншою. Мені видається, що цей чинник послаблює і письмо, і читання... Не розумію також й різниці у вашому правописі» (Pazdro 1987: 126).

У відповіді до О. Ожешко український письменник писав: «Ваша думка про нашу мову і правопис є цілком слушною, прагнемо того, аби запровадити якийсь порядок, однак це не так легко. Але про це потрібно багато писати... Тому поки що тільки скажу, що правописи у нас змінюються не з мовних причин, а зовсім інших, складніших, і нічого спільного з літературою не мають» (Франко 1986: 345).

Обговорення тих причин І. Франко порушив у польській періодиці, адресуючи їх до ширшого кола польського суспільства, яке, напевно, ще менше, ніж О. Ожешко, орієнтувалося в проблемах впорядкування українських мови.

З огляду на важливе значення, яке мав фонетичний правопис для подальшого розвитку української мови і культури, у мовних справах Галичини в середині вісімдесятих років на перший план поставлено остаточне його впровадження. Фонетичний правопис появився одночасно з новою українською літературою, впливаючи на неї, витісняв тодішній етимологічний правопис як застарілий і невідповідний українській мові, оснований на народній мові. Унормування мовних розбіжностей вимагали різні сфери суспільного життя, але найпильніше, без вагань, шкільництво. Як пояснював І. Франко на сторінках газети *Ruch* (Franko 1887c: 222–223), що все ж міністр освіти у 1887 р. звернув увагу шкільних рад (галицьких і буковинських) на остаточне впорядкування пануючого правописного хаосу через запровадження єдиного фонетичного правопису. Однак москвофіли категорично виступили проти такої заяви і більшістю голосів підтримали дотеперішній процес у шкільних підручниках. Звернення міністра доводило безглуздість ситуації, в яку вже втручалася влада, бо самі українці не могли, або й не хотіли, вирішити цей мовний спір.

Згодом справу реформи правопису української мови порушено заново, про що довідуємося із публікацій І. Франка, надрукованих у часописі *Kraj*. Викликані такі «атаки» з боку москвофілів. Цього разу вони мали особистий характер і були направлені проти особи професора Чернівецького університету – С. Смаль-Стоцького, автора проекту впровадження фонетичного правопису в шкільні книги. Статті, надруковані в органі москвофілів – *Червона Русь*, розкривали загальні методи боротьби того політичного угруповання, яке, використовуючи пресу, створювало широке суспільне і культурне гальмування та непорозуміння. «Війна з особами, а не з їх думками та поглядами, вигрібання особистих вад і недоліків [...] – оце зброя цього органу, це отруєні стріли...» (Franko 1888: 7) – писав письменник, характеризуючи перешкоди до розвитку української мови, утворені через подільність власного суспільства як у культурному процесі, так і у вирішенні правописного питання загалом.

І. Франко на шпальтах газети *Kraj* показав причини впровадження фонетичного правопису в школах, адже він «крім великого полегшення навчання руської мови в школі є вже тепер правописом науки, особливо лінгвістики та етнографії, бо дозволяє якнайвірніше передавати всі фонетичні зміни й особливості поодиноких руських нарічч» (Franko 1888: 7). На думку Каменяра, такий процес збереже українську мову на всій території України, маючи на увазі передусім і відродження нації.

До виступів галицьких діячів долучилося Товариство ім. Шевченка, яке 25 грудня 1891 р. запропонувало Міністерству освіти у Відні заяву, домагаючись запровадження фонетичного правопису. Міністерство звернулося за порадою до шкільної ради. У зв'язку з тим шкільна рада розіслала до всіх вчителів середніх шкіл і вчительських семінарій анкету з питанням «чи теперішній руський правопис, який вживається у школах, вважають відповідним, чи також визнають його зміну у напрямку фонетичного...» (Franko 1892: 2). І тільки 21 вчитель висловився проти реформи, а 63 підтримали її необхідність, таким чином професори української мови та літератури – О. Огоновський і С. Смаль-Стоцький розпочали формування засад фонетичного правопису, що й стало основою для його ухвалення на зібранні шкільної ради 25 травня 1892 р., а це й означало остаточну єдність української мови.

У такий спосіб покладено край багатолітній правописній війні в Галичині. Однак москвофіли не могли погодитися зі своєю поразкою, тому *Галицькая Русь*, як писав І. Франко в газеті *Kurjer Lwowski*, «в антифонетичному формулярі радить інституціям руських товариств, супротивним правописній реформі, відрядити депутатство прямо до цісаря та просити його про інтервенцію (втручання – І. К.) у цю справу» (Franko 1892: 2). Після ухвалення та реалізації реформи, всі діяння проти неї не змогли б змінити подальший нормальний розвиток мови.

Полеміка щодо унормування правописного хаосу була однією серед інших проблем в загальній ланці боротьби за мову. Ланці, де важливим, з одного боку, відповідний розвиток української мови, а, з іншого, – мовна єдність із відділеною Наддніпрянською Україною. Мабуть, з тих причин і приділив письменник на шпальтах польської преси більшу увагу справі правопису, ніж іншим аспектам мовної проблеми Галичини. У мові І. Франко побачив **три основні функції – мова школи, урядів та літератури** і, лише виконавши ті завдання, вона могла відродити національну єдність.

У вирі тогочасних подій боротьба за функціонування рідної мови в освіті, власне українську школу, була не тільки суперечкою за визначення ролі українців у Галичині, але й визначення свого національного значення. І. Франко описує безліч перешкод на шляху до створення українських шкіл та функціонування у них української мови, та навіть якщо б ця справа й увінчалася успіхом, то не змогла б забезпечити нормальний культурно-освітній розвиток народу, який відчував себе дискримінованим. «Після восьмилітньої тяжкої боротьби нарешті дочекалися русини міста Львова чотирикласної народної школи з викладанням українською мовою» (Franko 1886: 9) – про це писав І. Франко в одному з випусків *Kraju* у 1886 р. Роблячи огляд українських справ за січень 1887 року, І. Франко у газеті *Przegląd społeczny* не оминає цієї справи та пише: «замість створення окремої руської гімназії, на який край і так би нічого не дав, сейм ухвалив заснування у гімназії «в мірі потреби» паралельнок з викладанням руською мовою, хоча не це й не було потрібно окремої постанови, бо, згідно з обов'язковими положеннями влади, і раніше повинні були це чинити» (Franko 1887a: 186). Описуючи тогочасну мовну ситуацію українців, письменник аналізує хиби та перспективи українського розвитку в системі освіти і робить наступний висновок: «Школа для життя, а не життя для школи» (Franko 1887a: 185).

Реалізація другої функції української мови як мови офіційної мала певні перешкоди. В Галичині через урядові акти (стаття XIX від 21 грудня 1867 р. та договору від 1890 р. («нова ера»)) вона не отримала офіційного визнання. Це змушувало різні інституції та товариства задля вирішення тієї справи звертатися до відповідних інстанцій. У 1892 р. українське політичне товариство – Народна Рада – вислало ґрунтовний меморіал до міністерства внутрішніх справ, домагаючись через конституцію рівноправності української мови з польською в урядах та судах. Загальні положення запропоновано у дванадцяти пунктах (детальний опис подано у додатках), але тут знаходимо і цілком очевидні зауваги такі, як, наприклад, офіційні написи в повітах та на внутрішніх канцеляріях повинні бути в українській, а не тільки польській мові; протокольні свідчення сторін, свідків та експертів повинні бути складені тією мовою, якою вони свідчили і т.д. Необхідність звернень стосовно утвердження цих прав було найкращим доказом нехтування постанов конституції місцевою галицькою владою, яка в такому випадку підтримувала уряд.

Обидва приклади І. Франка вказували на даремні багатолітні старання отримати значні права для української мови в Галичині та виявляли причини тяжких умов її розвитку.

Третє завдання мови, яке вона мала виконати в літературі, відобразилося в польській публіцистиці І. Франка, у статтях, присвячених не лише літературним творам, але й українській пресі. Як книги, так і часописи відігравали важливу роль у мові: поширювали знання літературної мови та вчили користуватися нею поза щоденними справами та в багатьох інших ситуаціях, де вже функціонували готові і відомі польські терміни, а рідні потрібно було ще тільки створювати і популяризувати.

Переміни в тому напрямі – це результат звернень до книг та української періодики, завдяки яким щоразу частіше галичанин міг доповнити мовні знання термінами і зворотами відсутніми у загальноживаній народом мові. Такий факт розкриває велике значення української преси у розвитку мови. Тому І. Франко завжди оцінював часописи і з мовного погляду, роблячи висновок, що мова формує їх зміст та ідейне значення. Як приклад письменник подає статтю в газеті *Kraj* «Upadek trzech pism rusińskich» (Franko 1887b: 7).

У зазначеній вище публікації І. Франко аналізує програму та оцінює принципи двох часописів: москвофільського *Слова*, який виходив у 1861–1887 рр. і *Миру* – органу народовців, що функціонував лише два роки – від 1885 р. до 1887 р. Автор критикує зміну політичного напрямку *Слова*: спочатку газета базувалася на народних засадах і, відповідно, мала значну кількість читачів, а з моменту відхилення національної ідеї (оголосила «єдність російського народу від Тиси до Амуру») і виступів проти функціонування української мови в школах та судах, а також цілковитий перехід на «язичіє» втратила всіх талановитих працівників аж до остаточного свого занепаду. Обидва часописи письменник використав для ширших спостережень і формування залежності: «в мірі чистоти мови істотнішим та актуальнішим стає зміст видавництва, а паралельно з тим зростає й частка читачів» (Franko 1889a: 5). Таким чином, критика про мову нової, виданої 1889 р. в Перемишлі, газети *Новий Галичанин* цілком справедлива. У статті, надрукованій на сторінках *Kurjer Lwowski*, І. Франко пише: «Мова того... часопису жажлива, бачимо, що автори мають бажання писати по-російськи, але, з другого боку, вважають необхідним використовувати руську народну мову, звідси походить дивна мішанина слів, стилів і зворотів». Що більше, «автори не знають російської мови, якою, нібито, пишуть і часто видають забавні *qui pro quo*...» (Franko 1889a: 5). В кінцевих заувагах письменник робить висновок, що збереження часопису залежить від мови, від її зміни.

Функціонування періодики було визначним чинником для піднесення освіти та культури в широких народних масах, тому будь-який крок в тому напрямі мав важливе національне значення. Про такий факт згадує І. Франко в газеті *Kurjer Lwowski*, поява часопису *Przyjaciel Ludu* описана у статті «*Nowe pismo ludowe*», де український публіцист звертає увагу на створення нового періодичного видання, яке «вважає головним завданням – роботу в напрямі розвитку публічного життя, а до проблем всієї нації та Батьківщини відносять і справи у сфері освіти і школи» (Franko 1889b: 3). Будучи глибоко переконаним, що народ, котрий прагне стати державним, повинен продемонструвати свою духовну зрілість, яка проявляється головним чином у культурі літературної мови, тому І. Франко звертав увагу на цілісність часописної мови, її органічну єдність та чистоту.

Діяльність письменника у сфері лінгвістики, зокрема публіцистики, є яскравим прикладом послідовної боротьби за утвердження літературної мови, за зміцнення спільної та єдиної мови на всій території України. І. Франко вже впевнено заявляв, що, тільки об'єднавшись, українці знайдуть спільними силами «правдиву дорогу» до реалізації одного з основних завдань нації – сприяти нормальному розвитку української літературної мови.

Суперечка про українську мову та правопис в Галичині була спрямована на виправлення ситуації, що склалася на західних землях. Власне на сторінках польської преси письменник висвітлює ті мовні проблеми, які виривали в українському суспільстві, їх суть та причини, таким чином, критично показав польському народу одну з найважливіших для українців галузь культурного життя, проблеми котрого мали політичне підґрунтя.

Повертаючись до початково заявлених письменником функцій мови та враховуючи викладене вище, можемо стверджувати: вироблений метод публіциста для розвитку української мови дає підстави говорити про яскравий феномен науково-творчої та загальнокультурної діяльності вченого. Вагомим внеском у розбудову рідної культури

стали публікації І. Франка на «мовознавчій ниві» з метою згуртування українців незалежно від політичних орієнтацій і партійної приналежності.

Для реалізації завдань, що об'єктивно ставляться перед сучасною лінгвістичною наукою щодо утвердження української мови з її жанровим розмаїттям, оптимальним засобом може бути власне публіцистика, універсальний вплив якої на читацьку аудиторію поширить мовні проблеми. «Рідномовні ідеї» І. Франка, що втілювалися у життя завдяки польським часописам, все ж були почуті, усвідомлені і підхоплені широким українським загалом. Каменярь, який чи не першим заявив про те, що народ без спільної літературної мови – це недовершена нація, визначив головні завдання на шляху подолання мовної роз'єднаності українців та творення соборної всеукраїнської літературної мови. Саме тому очевидно є значна роль мовознавчих студій польськомовних часописів у збереженні, популяризації, розвитку української культури серед «розшматованих по світах» українців. Цій меті й служив І. Франко: заохочуючи читачів до вивчення рідної мови, виховуючи їх у національному дусі, всіма силами намагаючись припинити асиміляційні процеси. Публікації великого вченого на шпальтах польської періодики стали орієнтиром для розвитку української мови, де й до тепер можна знайти відповіді на будь-які питання мовознавчого характеру.

ЛІТЕРАТУРА

Франко 1986: Франко, І. Зібрання творів: У 50 т. Ред. кол.: Є. Кирилюк, Б. Деркач, Ф. Погребенник та інші. К.: Наук. думка, 1986. – Т. 49, 505 с.

Franko 1886: Franko, I. Lwów. List „Kraju”. Z obozu rusińskiego. – Kraj, Nr 27, 6 (18).VII, 1886, s. 9.

Franko 1887a: Franko, I. Przegląd spraw krajowych za miesiąc styczeń 1887. – Przegląd Społeczny, Nr 2, t. 3, 1887, s. 179–189.

Franko 1887b: Franko, I. Ruś halicka. 1 października. Upadek trzech pism rusińskich. – Kraj, Nr 39, 25.IX (7.X)/1887, s. 7.

Franko 1887c: Fr[anko], I[wan]. Kto czytał ostatnimi dniami pisma ruskie... – Ruch, Nr 7 (1.IV)/1887, s. 222–223.

Franko 1888: Franko, I. Echa rusińskie. List „Kraju”. [Pielgrzymka do Rzymu. Pisownia fonetyczna. Gazeta „Russkaja prawda”] – Kraj, Nr 17, 22. IV (4. V)/1888, s. 7.

Franko 1889a: Franko, I. Nowyj Hałyczanyn. – Kurjer Lwowski, Nr 15, 15.I/1889, s. 5.

Franko 1889b: [Franko, I.] Nowe pismo ludowe. – Kurjer Lwowski, Nr 95, 5.IV/1889, s. 3.

Franko 1892: [Franko, I.] Sprawa pisowni ruskiej. – Kurjer Lwowski, Nr 152 (1.VI)/1892, s. 2–3.

Pazdro 1987: Pazdro, G. Oświata ukraińska w polskiej publicystyce Iwana Franki. W: G. Pazdro. Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1987. T. 14: Z problemów ukraińsznawstwa, s. 125–139.